

KUNSTENAAR VOOR STAD EN WERELD

Theaterregisseur Ivo van Hove

Als er een Nobelprijs voor theaterregie zou bestaan, dan zou Ivo van Hove (1958) anno 2017 een goede kans maken. Nederland en België zouden met elkaar kunnen twisten om de eer, want hoewel Vlaming van geboorte, in Nederland – en vooral: vanuit Nederland over de hele wereld – bouwde Van Hove gestaag aan zijn indrukwekkende curriculum. Niet alleen zette hij zijn eigen gezelschap, Toneelgroep Amsterdam, wereldwijd op de kaart, ook verwierf hij mondiale erkenning door zijn gastregies in onder meer Duitsland, Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten. Inmiddels is het een wonder dat hij vanuit Amsterdam blijft opereren en dat een definitieve afreis naar Berlijn, Broadway of elders is uitgebleven.

enorm als in december 2015: het publiek verdrong zich om de binnen een paar uur uitverkochte voorstelling *Lazarus* te kunnen zien.

Een vloed aan artikelen en recensies in de internationale pers – hoewel niet allemaal even juichend – en een partnerschap met een dergelijk popicoon die tot een dusdanige mate van vertrouwdheid leidde dat Van Hove al vroeg op de hoogte was van de verwoestende leverkanker die Bowie had getroffen: zoveel roem en erkenning zijn op z'n minst opvallend voor een vijftiger wiens wieg in een eenvoudige apothekerswoning in Heist-op-den-Berg stond, een gemeente in de Zuiderkempen.

Vooral in het afgelopen anderhalf jaar steeg Van Hoves internationale reputatie tot grote hoogte, met als voorlopig uitroepteken zijn samenwerking met de op 10 januari 2016 overleden wereldster David Bowie. Bij de New York Theatre Workshop in Manhattan regisseerde Van Hove *Lazarus*, een psychedelische rock-musical van toneelschrijver Enda Walsh, gebaseerd op Bowies cultfilm *The Man Who Fell To Earth*, met bestaande songs van Bowie en nieuw werk dat hij speciaal voor de productie schreef.

Al vanaf 2006 was Van Hove een welkome gast in het New Yorkse theatercircuit en acht keer eerder had hij een productie gemaakt voor de Workshop, een experimenteel theater met slechts tweehonderd stoelen, maar nooit eerder was de gekte zo

Ivo van Hove © Jan Versweyveld

Een samenwerking van een klein jaar eerder was die met Juliette Binoche, de gelauwerde Française die vooral faam verwierf als filmactrice in onder meer *The English Patient* (1996) en *Camille Claudel 1915* (2013). In een coproductie van Toneelgroep Amsterdam met Les Théâtres de la Ville de Luxembourg en het Londense Barbican regisseerde Van Hove Sophokles' tragedie *Antigone* met Binoche in de titelrol. De voorstelling, in een Engelse vertaling van de Canadese dichteres en letterkundige Anne Carson, ging op 25 februari 2015 in première in Luxemburg.

Antigone leidde niet tot een succes in de orde van grootte als *Lazarus* en andere producties waar Van Hove zijn regisseursstempel op had gedrukt: daarvoor schortte er wellicht net iets te veel aan de chemie tussen de eigenzin-

nige regisseur en de niet minder dwarse actrice. De internationale pers was bepaald zuinig in haar commentaar, wat niet wegneemt dat ook de samenwerking met Binoche een zoveelste opsteker betekende voor Van Hoves wereldwijde reputatie.

EEN BEVOCHTEN SUCCES

Al straalt de faam van de gezelschappen en de grootheden met wie hij werkt af op het imago van Van Hove, natuurlijk hebben in de eerste plaats zijn eigen verdiensten hem naar de hoogste toppen in de theaterwereld geleid. Als veelbelovende Vlaming had hij in het begin van de jaren tachtig het tij overduidelijk mee: de vernieuwing en de internationale doorbraak van het Vlaamse theater, met regisseurs en choreografen als Jan Fabre, Jan Decorte en Anne Teresa De Keersmaecker, konden sowieso rekenen op grote en langdurige belangstelling vanuit Nederland en de rest van de wereld.

Voor Van Hove verliep het traject van Heist-op-den-Berg naar Amsterdam – een route die hij vanaf de start bewandelde met zijn levenspartner Jan Versweyveld – via een artistiek leiderschap in Antwerpen (AKT, De Tijd) en Eindhoven (Het Zuidelijk Toneel). Al in Eindhoven, waar hij werkzaam was van 1990 tot 2000, maakte hij spraakmakende voorstellingen en gaf hij tegelijk al snel blijk van een ambitie die verder reikte dan de lichtstad. In Duitsland deed hij gastregies bij het Schauspielhaus Hamburg en het Staatstheater Stuttgart en in New York maakte hij twee producties voor de Theatre Workshop.

De eerste maanden bij Toneelgroep Amsterdam, waar Van Hove op 1 januari 2001 als artistiek leider aantrad, verliepen niet vlekkeloos. Meteen al vroeg hij het bestuur van het gezelschap om ook het zakelijk leiderschap aan hem toe te wijzen: een dergelijke hang naar autoriteit wekte onbegrip en wrevel, maar hij kreeg zijn zin. Ook het feit dat hij het directeurschap wenste aan te houden van het Holland Festival, een functie die hij vervulde sinds 1998, toen nog in zijn periode als leider van het Zuidelijk Toneel, viel niet bij iedereen in goede aarde.

Met al die functies én met de blik voortdurend op het internationale podium gericht, kon Van Hove niet anders dan zijn leven strak inrichten en er een afgemeten planning op na houden, reden waarom een aantal acteurs van Toneelgroep Amsterdam zich tekortgedaan voelde. In een interview uit die periode vatte een van hen de kritiek aldus samen: “Je kunt als regisseur niet hetzelfde doen als een manager. Mensen hebben na repetities behoefte om na te praten. Als je dan stante pede een vreemde wordt, werkt dat niet.”

Even leek het erop dat Van Hove zijn hand had overspeeld. Hoewel hijzelf altijd heeft volgehouden dat hij er vanuit zijn perspectief uitstekend in slaagde zijn werk, zowel artistiek als zakelijk, naar behoren uit te oefenen, kon hij niet voorkomen dat Toneelgroep Amsterdam eind 2003 te kampen kreeg met een zware crisis. Drie acteurs besloten het ensemble te verlaten en critici waren bepaald niet lovend over enkele van zijn eerste producties in Amsterdam.

Met het slechts in fragmenten overgeleverde historische drama *The Massacre at Paris* van Christopher Marlowe (seizoen 2000-2001) liet Van Hove zien ook weerbarstig materiaal niet uit de weg te gaan, maar het was allerminst een Amsterdams droomdebuut. Met *Rouw siert Electra* van Eugene O'Neill, de voorstelling die hij in 2003 midden in de personele crisis maakte, wist Van Hove de critici terug te winnen en een jaar later, met een vijf uur durende *Kruistochten* van Alan Ayckbourn, behaalde hij een cruciale triomf: een breed publiek wist de gang naar het theater te vinden en raakte in de ban van deze komedie waarin de huwelijkse trouw tegelijk pijnlijk en hilarisch ter discussie wordt gesteld.

Toen Van Hove in 2004 ook nog eens stopte als directeur van het Holland Festival, leek de weg vrij naar een gouden toekomst van Toneelgroep Amsterdam. Met een internationaal erkend regisseur – intussen ook van vier opera's en een musical –, steeds betere kritieken en steeds vollere zalen was aan de belangrijkste voorwaarden voor succes voldaan.

Inmiddels staat het ensemble nationaal en internationaal aan de top. Oudere succesvoorstellingen worden met regelmaat hernomen, coproducties worden aangegaan met gezelschappen uit binnen- en buitenland, nieuw regietalent – Eric de Vroedt, Susanne Kennedy – wordt structureel ingezet om zich te ontwikkelen, maar ook gelauwerde regisseurs als Thomas Ostermeier, Katie Mitchell, Grzegorz Jarzyna en Guy Cassiers worden naar Amsterdam gehaald. Onder Van Hoves leiding is Toneelgroep Amsterdam uitgegroeid tot een boegbeeld van het Nederlandse theater in binnen- en buitenland.

MEER VRAAG DAN AANBOD

Op de aanvankelijke kritiek, zowel intern als extern, heeft Van Hove zich intussen volledig gerevancheerd, niet alleen door zijn imposante oeuvre, maar ook door zijn beminlijke optreden in de media. In diverse toonaarden heeft hij het kunstklimaat in Nederland en in het bijzonder in Amsterdam geprezen en hij is pal gaan staan voor zijn gezelschap en de mensen met wie hij werkt. In augustus 2006 kwam hij tijdens de openingsrede van het Theaterfestival met analyses en voorstellen die volgens sommige critici zelfs te veel uitgingen van eigenbelang en te weinig van begrip voor de kleinere theatergroepen.

De stormachtige ontwikkeling van Toneelgroep Amsterdam maakt dat Van Hove zich een zekere dominantie kan veroorloven. Was het een jaar of tien geleden voor een toneelgezelschap uit Nederland en België nog tamelijk uitzonderlijk om buiten de landsgrenzen te spelen, anno 2017 is de vraag vanuit het buitenland naar Van Hove-voorstellingen zelfs groter dan wat het gezelschap logistiek en organisatorisch aankan. Dankzij technische middelen kunnen taalbarrières worden geslecht, en tegelijk is een toenemend aantal acteurs gewend geraakt aan het spelen in een vreemde taal.

Het buitenland kijkt met jaloezie naar de hechtheid van het ensemble, waarbinnen ondanks alle onderlinge verschillen en de overvolle agenda van de artistiek leider een krachtige familiesfeer heerst. Enerzijds heeft dat te maken met dat buitenland zelf, waar traditie en conservatisme in artistiek en zakelijk opzicht veel sterker de toon bepalen dan in Nederland. Anderzijds bewijst het ook de verbindende kracht van Van Hove, die bij alle nationale en internationale prijzen die hem ten deel vallen, blijft wijzen naar de hardwerkende en voortreffelijke acteurs en andere medewerkers die hem op zijn pad begeleiden.

Zo'n zestig procent van de aanvragen van buiten de landsgrenzen moet inmiddels worden afgezegd. Het grootste deel van de cultuursubsidie komt van de Nederlandse overheden, en alleen al dat gegeven noodzaakt uiteraard tot voorrang voor het Nederlandse publiek. Anderzijds: het buitenland investeert mee in grote producties, en zonder samenwerking met bijvoorbeeld het Barbican, de Wiener Festwochen en het Parijse Théâtre National de Chaillot zou een monsterproductie als *Kings of war* (première juni 2015) er nooit gekomen zijn. Buiten Nederland spelen is daarmee niet alleen een voorrecht, maar ook een verplichting geworden.

*Van Hove toont een
bovenmatige interesse
voor de demonen die
de menselijke geest
bestoken en zo de
geschiedenis bepalen*

Inmiddels is de rek eruit: verder groeien kan niet meer. Wat nog wel kan, is nader onderzoek plegen naar de inzet van digitale media. Al geruime tijd is het mogelijk om in bioscopen over de hele wereld, live vanuit Engeland, voorstellingen te zien van het National Theatre uit Londen en de Royal Shakespeare Company uit Stratford-upon-Avon. Registraties in een hoge beeld- en geluidskwaliteit, waarvoor ook enkele bioscopen in grote steden zich al hebben gemeld. De directie van Toneelgroep Amsterdam is zeer belangstellend naar dergelijke initiatieven en zal daar in de toekomst ongetwijfeld bij aanhaken.

HET STEMPEL VAN EEN NIEUWE TIJD

Het eerder genoemde debuut van Van Hove bij Toneelgroep Amsterdam, Christopher Marlowes *The Massacre at Paris*, werd door de kritiek vooral negatief bejegend vanwege een teveel aan kille, gevoelloze esthetiek en een tekort aan inleving en betrokkenheid. Dergelijke kwalificaties doken vaker op wanneer het theater van Van Hove bekritiseerd werd en ook nu nog klinken negatieve kanttekeningen van dat type soms door.

Onmiskkenbaar dragen zijn regies de kenmerken van een nieuwe tijd. Hij zet vol overtuiging in op de verworvenheden van de digitale technieken en zelden ontbreken bij hem hoogstandjes op het gebied van projecties en licht- en geluidstechniek om de geïllustreerdheid van de verhalen die hij wil vertellen te ondersteunen. Bij de totstandkoming van het toneelbeeld is steevast scenograaf Jan Versweyveld betrokken, wiens voorkeur zo goed als altijd uitgaat naar functionaliteit en zakelijkheid.

Moderne technieken, strakke toneeldesigns, kostuums en attributen die refereren aan de actualiteit, maar ook ingrijpende tekstbewerkingen, gedresseerde mise-en-scènes en fysiek gestileerde spelvormen zijn kenmerkend voor de voorstellingen van Van Hove. Zijn werk is ver afgedwaald van de geur van schmink en zaagsel en het primitieve, ruwhouten karakter waar bijvoorbeeld tot voor kort het Haagse Appeltheater zoveel eer mee inlegde. Van Hove-voorstellingen zetten in mijn optiek vrijwel altijd aan tot nadenken en napraten, maar niet altijd tot meevoelen en meebelevens.

Ivo van Hove, *Lazarus*

© Jan Versweyveld

**Van Hove-
voorstellingen
zetten vrijwel
altijd aan tot
nadenken
en napraten,
maar niet altijd
tot meevoelen
en meebeleven**

Exemplarisch voor zijn vernieuwingsdrang is *Romeinse Tragedies*, een bijna zes uur durende productie op basis van drie Shakespeare-tragedies die in juli 2007 tijdens het Holland Festival in première ging. Een magistrale krachttoer, een epische constellatie, zonder pauze gespeeld, in een open omgeving waarbij de vierde wand tussen speelvlak en zaal was opgeheven en het publiek zich vrijelijk kon bewegen van parterre en balkon tot foyer en zelfs podium. De volledige ruimte was zowel fictief als non-fictief: een politieke arena in het hier en nu, waarbij de toeschouwers via sociale media zelfs in real time konden reageren op de gebeurtenissen.

Deze unieke theatrale grammatica had wellicht kunnen leiden tot verdere experimenten in het universum van ruimte en tijd, maar in latere producties greep Van Hove veelal terug naar herkenbaarder patronen. Marathonvoorstellingen bleven er weliswaar komen, maar in een setting die we inmid-

dels van hem en zijn ensemble gewend waren. Grote successen, ook internationaal, waren *Angels in America* (première maart 2008), een vijf uur durend tweeluik van Tony Kushner over de aidsepidemie van de jaren tachtig, en *The Fountainhead* (première juni 2014), een drama van vier uur, gebaseerd op de gelijknamige ideeënroman van de Amerikaanse schrijfster en filosofe Ayn Rand.

Precies een jaar na *The Fountainhead* ging het bejubelde *Kings of War* in première, een Shakespeare-marathon van viereneenhalf uur waarin de koningsdrama's *Henry V*, *Henry VI* en *Richard III* werden samengevoegd tot een universele metafoor over macht en machtshonger. In het voorjaar van het Shakespearejaar 2016 bracht Van Hove deze productie naar het Barbican en in november 2016, vlak voor de Amerikaanse presidentsverkiezingen, naar de Brooklyn Academy of Music (BAM) in New York.

Voorstellingen van een dergelijke omvang, in het Nederlands gespeeld, met Engelse boventitels, dat vraagt om een hoge inzet op herkenning en identificatie door pers en publiek. Wat *Kings of War* betreft, was daarvan in New York in de volle breedte sprake: een associatie met de actuele strijd om het presidentschap lag voor de hand. “*A Cautionary Tale For Election Day*”, kopte nieuwssite *The Daily Beast*. En *The New York Times*

drukte zich wat minder expliciet uit, maar eindigde de lovende bespreking veelzeggend, met een verwijzing naar de narcistische Richard III, die topacteur Hans Kesting in de voorstelling neerzet: “*Heaven help those destined to be attracted to – or, worse, governed by – the man who is his own best (and only) friend. ‘Kings of War’ chillingly suggests that this description applies to pretty much everyone who makes it to the top.*”

Dergelijk commentaar bevestigt wat Van Hove met zijn regies beoogt: stevig inzetten op de tot bespiegeling dwingende werking van theater en op de maatschappelijke invloed ervan voor onze tijd. Hij toont een bovenmatige interesse voor de demonen, de boze krachten die de menselijke geest bestoken en waarvan de grootscheepse gevolgen de loop van de geschiedenis bepalen. *Kings of War* van Toneelgroep Amsterdam is een prachtig voorbeeld van die fascinatie, maar ook *The Crucible*, de voorstelling die Van Hove, minder dan een jaar na *A View from the Bridge*, eveneens van Arthur Miller, in New York maakte en waarmee hij vanaf maart 2016 op Broadway stond.

Zelf geeft Van Hove aan dat 9/11 zijn leven veranderde en dat sinds die datum in zijn voorstellingen de hardheid en de onveiligheid van de wereld de toon gingen bepalen. “Wat mij fascineert”, aldus Van Hove in een interview met betrekking tot *The Crucible*, “is dat mensen die aanvankelijk goede burens en vrienden zijn, elkaar in het laatste bedrijf de meest verschrikkelijke dingen kunnen aandoen, alsof het beesten geworden zijn.”

Die fascinatie, de wegen die Van Hove durft in te slaan, de angsten waarmee hij zijn acteurs en het publiek durft te confronteren, maar ook de manier waarop hij de scenografie hanteert, vormgeving in dienst stelt van de inhoud, en bijvoorbeeld video in het theater toepast: voor de rest van de wereld, en met name het Angelsaksische deel daarvan, is dat allemaal nieuw en verfrissend en voor de critici aanleiding om hem met loftuitingen te overladen.

EEN KOSTBAAR EXPORTPRODUCT

Het tempo waarin Van Hove nominaties en prijzen, nationaal en internationaal, ten deel vallen, is dan ook niet meer bij te houden. Zo ongeveer de hoogste eer die een regisseur in Amerika kan bereiken, verwierf hij op 20 mei 2016. Op die dag vond in het Marriot Marquis in New York de 82ste uitreiking plaats van de Drama League Awards, de enige Awards die door de voltallige Amerikaanse theatergemeenschap worden gekozen. Van Hove mocht er de Founders Award for Excellence in Directing in ontvangst nemen, een prijs die iemand slechts één keer in zijn leven kan krijgen en die nu voor het eerst in de geschiedenis werd toegekend aan een niet-Engelstalige regisseur.

Juryvoorzitter Gabriel Shanks formuleerde de verdiensten van Van Hove aldus: “*We are thrilled to honor innovative director Ivo van Hove for his excellent work across the globe, including this season’s productions of A View from the Bridge and The Crucible on Broadway, Antigone at BAM, and Lazarus at New York Theatre Workshop.*”

Wat de Broadway-producties betreft: dat aan Van Hove een kleine maand later twee Tony Awards werden toegekend, was al bijna geen verrassing meer. Hij kreeg een Tony voor Beste Regisseur van een Toneelstuk (*The Crucible*) en voor Beste Revival van een

Toneelstuk (*A View from the Bridge*). In zijn dankwoord herinnerde de laureaat zijn gehoor aan de aanvankelijke scepsis waarmee hij als “bad boy van het Belgische avant-gardistische theater” werd bejegend en aan het veeleisende traject dat hij vervolgens in New York had afgelegd.

Zo is, in minder dan tien jaar tijd, Ivo van Hove in de wereld van het theater een internationaal icoon geworden met een onwaarschijnlijk kwantitatief en kwalitatief curriculum. Op de drempel van 2017 werd bekend dat hij was opgenomen in de prestigieuze lijst van de 100 *Leading Global Thinkers* of 2016 van het Amerikaanse tijdschrift *Foreign Policy*. De regisseur werd geprezen “for unmasking fear from the stage”.

In april 2017 zal Van Hove met Toneelgroep Amsterdam naar Londen vertrekken om in een coproductie met het Barbican Theatre *Obsession* te maken, een toneelbewerking van Luchino Visconti’s debuutfilm *Ossessione* uit 1943 (gebaseerd op *The Postman Always Rings Twice*, de debuutroman van James M. Cain). Halina Reijn en acteur Gijs Scholten van Aschat zullen daarin samen met (film)acteur Jude Law de hoofdrollen van de fatale driehoeksverhouding spelen waarop de tekst gebaseerd is.

Inmiddels is ook in de Lage Landen extra glans verleend aan Van Hoves roem. Erkenning bestond reeds in diverse vormen: zowel voor hemzelf als voor zijn acteurs ontving hij prijzen en nominaties namens critici en jury’s, naast bijvoorbeeld de Belgische Kroonorde, een eredoctoraat in Antwerpen en zo nog het een en ander. In 2016 ontving hij de Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor Algemene Culturele Verdienste en (samen met Jan Versweyeld) de Amsterdamprijs voor de Kunst in de categorie Bewezen Kwaliteit.

Daar kwam namens de gemeente Amsterdam de IJ-prijs nog bij: een eerbewijs voor een persoon die een belangrijke bijdrage levert, op welk terrein dan ook, aan de promotie van Amsterdam. Een bewijs dat een profeet in zijn eigen land wel degelijk geëerd wordt, maar wellicht ook een verholde poging om Van Hove bij Toneelgroep Amsterdam te houden en een kostbaar exportproduct voor de stad niet verloren te laten gaan.

Opvallend bij de hoge status die Van Hove verwierf, is dat hij vrijwel uitsluitend communiceert via zijn werk en dat hij zijn persoonlijke leven nauwelijks aan de media prijsgeeft. Pas bij het overlijden van David Bowie werd het publiek een tijdelijke inkijk gegund in de mens Van Hove zelf, en zag het hoe aangedaan en verdrietig hij op dat moment was. Het genereerde een vorm van intimiteit die ongemakkelijk aanvoelde bij een ogenschijnlijk ongenaakbare man die – net als alle grote kunstenaars – altijd op zoek is naar het grote verhaal achter het kleine, het universele achter het persoonlijke, het diepe achter het oppervlakkige.

JOS NIJHOF

Theatercriticus